

Προς τη στρατιωτική επέμβαση

«Τα πάντα έδειχναν ότι ο χειμών του 1908-1909 θα ήτο λίαν επιτυχής σαιζόν. Όπως συνήθως, αι κοινωνικά διασκεδάσεις ήρχισαν με τον μεγάλον χορόν της Αυλής της 2ας Ιανουαρίου». Με αυτόν τον τρόπο ανέμενε και υποδέχθηκε το 1909 ένα μέλος της βασιλικής οικογένειας, ο πρίγκιπας Νικόλαος, ένας από τους γιους του βασιλιά Γεώργιου Α΄. Εκτός από αυτή τη μάλλον αμέριμνη στάση, φαίνεται να υπήρχε και κάποια συνείδηση των κοινωνικών ροπών, αν και δεν αποκλείεται αυτή να σχηματοποιήθηκε μετά τα γεγονότα. Η πολιτική κατάσταση δεν εξελισσόταν ομαλά μετά τον πόλεμο του 1897, παρατηρούσε ο πρίγκιπας Νικόλαος, καθώς η ταπείνωση είχε προκαλέσει «βαθείαν αίσθησιν εις όλας τας κοινωνικάς τάξεις και ο καθείς επόθει κάποιαν μεταρρύθμισιν των πολιτικών μεθόδων». Όποια απόπειρα γινόταν όμως προσέκρουσε, κατά τον πρίγκιπα, στο «ελαττωματικό πολιτικό σύστημα». Εντόπιζε ως σημείο καμπής της σύγκρουσης μεταξύ των οπαδών «της παλαιάς σχολής» και αυτών που προσπαθούσαν «να σώσουν τη χώρα εκ της απο-

συνθέσεως» τη δολοφονία του Θεόδωρου Δηλιγιάννη την άνοιξη του 1905. Σημαντικότερο ηγέτη αυτού που ο πρίγκιπας Νικόλαος αποκαλούσε «νέα κίνηση» θεωρούσε τον Γεώργιο Θεοτόκη. Αναγνώριζε ότι αυτό που ενέτεινε την ανησυχία ήταν τα γεγονότα στη Βαλκανική, τα οποία απειλούσαν την ισορροπία δυνάμεων στην περιοχή. Η αναταραχή στην Κρήτη καθιστούσε την κατάσταση ακόμα σοβαρότερη. Η «ανυπομονησία» του λαού έφθασε «μέχρι πυρετού» όταν η κυβέρνηση, έχοντας συνείδηση ότι η Ελλάδα δεν μπορούσε να αναμετρηθεί με την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο στρατιωτικό πεδίο, τουλάχιστον εκείνη τη στιγμή, αποφάσισε να μην προχωρήσει στην προσάρτηση του νησιού. Η δυσaréσκεια ήταν οξύτερη στον στρατό. «Η πολιτική αποτελούσε μέρος του αέρος τον οποίον ο λαός αναπνέει» και ο στρατός προερχόταν από «το αυτόν υλικόν», αποφαινόταν. Συμπλήρωνε ότι η στρατιωτική αγωγή και η πειθαρχία έπρεπε να ήταν αλλά δεν ήταν επαρκείς. Οι υποκινητές του κινήματος είχαν προφανώς εμπνευστεί από τους Νεότουρκους.¹

---

1 Πρίγκιπας Νικολάου, *Τα πενήντα χρόνια της ζωής μου*, Γκρέκα Κοτζιάς, Αθήνα 1926, σσ. 263-266.

Η αναστολή της ένοπλης δραστηριότητας στη Μακεδονία ευθύς μετά την εκδήλωση του κινήματος των Νεοτούρκων ήταν πράγματι αξιοσημείωτη αν ληφθεί υπόψη ότι έως εκείνη τη στιγμή οι συγκρούσεις μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων έβαιναν αυξανόμενες. Το Μακεδονικό Κομιτάτο στην Αθήνα υπέθετε ότι η εισαγωγή του οθωμανικού συντάγματος θα επέτρεπε την αύξηση της ελληνικής επιρροής σε βάρος της βουλγαρικής, ιδίως στις περιοχές της ελληνοτουρκικής μεθορίου. Στο νέο σκηνικό δημιουργούνταν μια πιθανότητα ελληνοτουρκικής συμμαχίας. Η στροφή αυτή είχε προκύψει σε σημαντικό βαθμό ως αποτέλεσμα των αντιλήψεων των κυρίαρχων ελληνικών στοιχείων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παρά ταύτα, η πιθανότητα επιτυχίας της στρατηγικής αυτής ήταν περιορισμένη. Οι Τούρκοι κατανοούσαν ότι η στροφή της ελληνικής πολιτικής επιβαλλόταν από το συμφέρον των Ελλήνων και θα αναζητούσαν ακόμα περισσότερο μια εξισορρόπηση για τις απώλειες που είχαν υποστεί από την Αυστροουγγαρία στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και από τη Βουλγαρία, η οποία είχε ανακηρύξει μονομερώς την ανεξαρτησία της. Η εξισορρόπηση αυτή μπορούσε

να προέλθει μόνο από την ελληνική πλευρά. Η Αθήνα, παρά τις προσδοκίες που υπήρχαν για τον τερματισμό του καθεστώτος της αυτονομίας της Κρήτης και την ταχύτατη επίτευξη της ένωσης, κατ' αναλογίαν ενδεχομένως με την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας, ανέστρεψε την πολιτική της και τήρησε μια πολιτική που αποκλήθηκε «άψογη» και έτυχε του ειρωνικού σχολιασμού του αθηναϊκού τύπου. Στην υιοθέτηση αυτής της γραμμής έπαιζαν πρωταρχικό ρόλο οι υποδείξεις των Μεγάλων Δυνάμεων, και ιδίως της Βρετανίας στην οποία η Αθήνα δεν ήθελε να αντιταχθεί. Οι στρατιωτικές δυνατότητες της Ελλάδας παρέμεναν περιορισμένες, αν και ξένοι παρατηρητές παραδέχονταν ότι οι ετήσιες στρατιωτικές ασκήσεις τον Σεπτέμβριο του 1908 είχαν δείξει βελτίωση του ελληνικού στρατού.²

Η επικράτηση των Νεοτούρκων και η στασιμότητα στο Κρητικό Ζήτημα συνιστούσαν τους κρίσιμους παράγοντες που ενεργοποίησαν την ευρύτερη αμφι-

---

2 Σερ Francis Elliot (βρετανική πρεσβεία Αθηνών) προς σερ Edward Grey (υπουργό Εξωτερικών), 30 Απριλίου 1909: Ετήσια αναφορά 1908, FO 371/678.

σβήτιση των κομμάτων και του τρόπου λειτουργίας του κοινοβουλευτικού καθεστώτος. Ο αρχηγός του Στρατιωτικού Συνδέσμου συνταγματάρχης Ζορμπάς εντόπιζε ως αίτια της στρατιωτικής επέμβασης την ήττα της Ελλάδας στον πόλεμο του 1897, το Κρητικό Ζήτημα, το οποίο αναδείκνυε την έλλειψη στρατιωτικής προπαρασκευής, τη συναλλαγή και τη φορολογία, η οποία επιβάρυνε κυρίως τις λαϊκές τάξεις, την κακή απονομή της δικαιοσύνης και την έλλειψη δημόσιας ασφάλειας. Συνόψιζε όμως όλα αυτά σε ένα θέμα, την κακή διοίκηση, την ακατάλληλη διακυβέρνηση: Ο ελληνικός λαός «εξηγέρθη κατά των μεθόδων της διοίκσεώς του».³

Η επιτυχία των Νεοτούρκων, σημείωνε ο Θεόδωρος Πάγκαλος, ένας από τους πρωταγωνιστές της ίδρυσης του Στρατιωτικού Συνδέσμου, είχε «τεράστιον αντίκτυπον».⁴ Τον Οκτώβριο του 1908 ένας

---

3 Ν. Ζορμπάς, *Απομνημονεύματα ή πληροφορίες περί των συμβάντων κατά την διάρκεια της Επανάστασεως της 15ης Αυγούστου 1909*, εκδοτικός οίκος Λ. Θ. Λαμπροπούλου 1925, σσ. 5, 93.

4 Για την ίδρυση του Στρατιωτικού Συνδέσμου βλ. και Παπακοσμά, *Ο στρατός στην πολιτική ζωή της Ελλάδος*, σσ. 77-82.

μικρός αριθμός υπολοχαγών και ανθυπολοχαγών, μόλις οκτώ στον αριθμό, συγκεντρώθηκαν στην οικία του Πάγκαλου. Προστέθηκαν αμέσως μετά δύο, εκ των οποίων ο ένας μόνο ήταν λοχαγός. Υπηρετούσαν όλοι στο 7ο Σύνταγμα Πεζικού το οποίο έδρευε στην Αθήνα. Στο πρωτόκολλο, το οποίο θα υπογραφόταν, σύμφωνα με τον Πάγκαλο, από 120 αξιωματικούς, γινόταν ρητή αναφορά ότι θα καλούνταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος για να σχηματίσει κυβέρνηση.⁵ Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι η ομάδα των κατώτερων αξιωματικών από τη σύστασή της απέβλεπε στον Βενιζέλο, κατανοεί κανείς ότι η έλευση του κρητικού πολιτικού στην Ελλάδα και τελικά η ανάληψη της διακυβέρνησης από αυτόν είναι στενά συνδεδεμένη με τη στρατιωτική επέμβαση του 1909, αλλά όχι με ευθύγραμμο και άμεσο τρόπο. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος (1864-1936) ήταν γιος κρητικού εμπόρου, είχε σπουδάσει στη Νομική Σχολή Αθηνών. Από το 1889 ασχολήθηκε με την πολιτική στο πλαίσιο των θεσμών ευρείας αυτοδιοί-

---

5 Θ. Πάγκαλος, *Τα απομνημονεύματά μου 1897-1947*, τόμος Α' 1897-1913, Αετός, Αθήνα 1950, σσ. 45-47.

κποης της Κρήτης που είχε παραχωρηθεί στη μεγάλην απο από την οθωμανική Πύλη με τη Σύμβαση της Χαλέπας το 1878. Το 1898 ανέλαβε υπουργική θέση, «σύμβουλος» της Δικαιοσύνης, στην κυβέρνηση της αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας. Αναδείχθηκε σε πολιτικό πανελλήνιας εμβέλειας, ερχόμενος σε σύγκρουση με τον ύπατο αρμοστή της Κρήτης πρίγκιπα Γεώργιο και προχωρώντας στη συνέχεια στην εξέγερση του Θερίσου το 1905. Θέμα διαφωνίας είχε αποτελέσει η μέθοδος επίτευξης της ένωσης: ο πρίγκιπας Γεώργιος υποστήριζε την άμεση επιδίωξή της, σε αντίθεση με τον Βενιζέλο που ήταν διατεθειμένος να αποδεχθεί μια μακρά περίοδο αυτονομίας. Υπήρχε όμως ένα ευρύτερο ζήτημα που υποδαύλιζε τη σύγκρουση και αυτό συνίστατο στις αυταρχικές μεθόδους διακυβέρνησης εκ μέρους του πρίγκιπα. Ο Βενιζέλος θα εξελισσόταν σε εκφραστή των μεσαίων στρωμάτων του νησιού, που απέβλεπαν σε φιλελεύθερο σύστημα διακυβέρνησης και στην ανάπτυξη του νησιού. Ο Βενιζέλος και οι υποστηρικτές του είχαν υποστηρίξει τα αιτήματά τους προσφεύγοντας ακόμα και σε ένοπλη εξέγερση. Αυτό συνιστούσε το κεφάλαιο του Βενιζέλου από την οπτική μιας μερί-

δας ελλήνων στρατιωτικών, αλλά και της ελληνικής κοινής γνώμης.⁶

Άλλη κίνηση προήλθε από τον συνταγματάρχη Παναγιώτη Δαγκλή, ο οποίος από τον Φεβρουάριο του 1908 ως τον Νοέμβριο του 1909 είχε αναλάβει τη διεύθυνση απόρρητης υπηρεσίας που συντόνιζε την ελληνική στρατιωτική παρέμβαση στη Μακεδονία. Η υπηρεσία αυτή έφερε την ονομασία Μακεδονικό Κομιτάτο και μετονομάστηκε τον Σεπτέμβριο του 1908 σε Πανελλήνιο Οργάνωση, καθώς ο αγώνας στη Μακεδονία ανεστάλη μετά την επανάσταση των Νεοτούρκων και ο νέος τίτλος της απεικόνιζε την πρόθεση διεύρυνσης της αλυτρωτικής οπτικής ώστε αυτή να συμπεριλάβει όλες τις περιοχές με ελληνικό πληθυσμό πέραν των συνόρων του κράτους. Τον Ιούνιο του 1909 ο Δαγκλής υποστήριζε την ανάγκη ανάληψης ανταρτικών επιχειρήσεων εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και συμμεριζόταν επίσης την ανάγκη στρατιωτικής προπαρασκευής. Θεωρούσε όμως σκόπιμο να

---

6 Θ. Βερέμης, *Ελευθέριος Βενιζέλος. Ο οραματιστής του εφικτού*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2018.

ασκηθεί επιρροή εκ μέρους των ανωτέρων επί των νέων αξιωματικών, ώστε οι τελευταίοι «να μην παρεκτραπώσιν εις επικινδύνους ενεργείας». Η πολιτική του έναντι του θρόνου ήταν συμβιβαστική και δεν του επέτρεψε να παραμείνει στο επίκεντρο των εξελίξεων. Στις αρχές Νοεμβρίου του 1909 παραιτήθηκε από τη διεύθυνση της οργάνωσης.⁷ Όπως ανέφερε ο Πάγκαλος, πρόθεση του αρχικού πυρήνα της κίνησης των κατώτερων αξιωματικών ήταν η συνεργασία και ανωτέρων αξιωματικών, και ο Δαγκλής ήταν προσωπικότητα με κύρος μεταξύ αυτών. Μία συνάντηση όμως στην οικία Δαγκλή διέρρηξε στον διάδοχο. Ο Δαγκλής, του οποίου η νομιμοφροσύνη ήταν αναμφισβήτητη, υποσχέθηκε στον Κωνσταντίνο να μην κινηθεί, με αποτέλεσμα να μην είναι σε θέση να παίξει κάποιο χρήσιμο ρόλο στις εξελίξεις, αλλά και γενικότερα να ατονήσει το ενδιαφέρον των μνημένων για συνεργασία με ανώτερους αξιωματικούς, με εξαίρεση την ανα-

---

7 Θ. Βερέμης, «Μαρτυρίες για το στρατιωτικό κίνημα του 1909 και τις επιπτώσεις στην πολιτική ζωή της Ελλάδος», *Δελτίο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τόμος 25, 1982, σσ. 395-397.

ζήτηση ενός αρχηγού ο οποίος επρόκειτο να βρεθεί στο πρόσωπο του συνταγματάρχη Ζορμπά.⁸

Στην αρχική φάση της προσπάθειας για μύηση αξιωματικών, το βασικό πρόβλημα, όπως παραδεχόταν ο Πάγκαλος, ήταν η αναφορά στη χρήση βίας σε περίπτωση κατά την οποία ο βασιλιάς και τα κόμματα δεν ήταν θετικοί έναντι των αιτημάτων των αξιωματικών. Έτσι τον Ιανουάριο του 1909 ο αριθμός των μνημένων, μαζί με τον αρχικό πυρήνα δεν υπερέβαινε τους 25. Κατόπιν αυτού, καθώς έγινε αντιληπτό ότι το σώμα των αξιωματικών, παρά την ανησυχία του για την έλλειψη στρατιωτικής προπαρασκευής, παρέμενε κατά βάση νομιμόφρον, η αναφορά σε χρήση βίας αφαιρέθηκε. Εκτός από αυτό χρειαζόταν και άλλα στοιχεία ώστε να επιταχυνθεί η μύηση αξιωματικών. Ένα αφορούσε την πρόσληψη της στρατιωτικής αδυναμίας σε συνδυασμό με το γόπτρο, στοιχεία κρίσιμα για τους στρατιωτικούς. Τον Απρίλιο του 1909 δηλώσεις οθωμανών στρατιωτικών που υποτιμούσαν τη στρατιωτική ικανότητα της Ελλάδας έθιγαν

---

8 Πάγκαλος, *Τα απομνημονεύματά μου*, τόμος Α', σσ. 50-51.

ακριβώς αυτόν τον ψυχολογικό παράγοντα. Πολύ σύντομα, κατά την εκδοχή του Πάγκαλου, οι μνημένοι θα ανέρχονταν σε 160.⁹ Ανάλογη είναι η εκδοχή του Μαζαράκη Αινιάν για την εξάπλωση της κίνησης μεταξύ των αξιωματικών, αλλά πρέπει να σημειωθεί ότι αυτός αναφέρεται σε αυτόνομη οργάνωση των μακεδονομάχων και όχι σε συνεργασία τους με την ομάδα στην οποία συμμετείχε ο Πάγκαλος. Το δεύτερο στοιχείο που θα ενίσχυε την απήχηση των κινήσεων των αξιωματικών ήταν το ζήτημα των υπαξιωματικών. Συνδεόταν όχι μόνο με ζητήματα ιεραρχίας, ομοιογένειας του σώματος των αξιωματικών και αντιλήψεων για τη στρατιωτική εκπαίδευση, αλλά και με την εξισωτική κουλτούρα που χαρακτήριζε την ελληνική πολιτική και διοίκηση, και συνυπήρχε ανταγωνιστικά με ορθολογιστικά κριτήρια που χαρακτηρίζουν τη γραφειοκρατία των κρατών της νεωτερικής εποχής. Το νομοσχέδιο που κατέθεσε η κυβέρνηση στη βουλή τον Μάιο του 1909 αποτελούσε, σύμφωνα με τον Πάγκαλο, «μίμηση» της οργάνωσης του γερμανι-

---

9 Πάγκαλος, *Τα απομνημονεύματά μου*, τόμος Α', σσ. 49-50.

κού στρατού και απέκλειε τη δυνατότητα των υπαξιωματικών να εξελιχθούν ως αξιωματικοί. Αυτό, όπως υποστήριζε ο Πάγκαλος, ήταν συμβατό με την ιδιοσυγκρασία και τον χαρακτήρα των Γερμανών. Αγνοούσε το «φιλόπρωτο» και «φιλότιμο» των Ελλήνων. Συμπλήρωνε, με αποφθεγματικό τρόπο, ότι: «Μόνον η ηθική αμοιβή, το γαλόνι και ο πολεμικός σταυρός τον ωθούν εις τον ηρωισμόν και την αυτοθυσίαν». Όπως ομολογούσε, οι οικονομικοί όροι δεν ήταν δυσμενείς καθώς οι ενδιαφερόμενοι, οι οποίοι θα είχαν δυνατότητα να λάβουν βαθμό ανθυπασπιστή, θα δικαιούνταν σύνταξη λοχαγού.¹⁰ Μπορεί να υποτεθεί, συνεπώς, βάσιμα ότι η περίπτωση των υπαξιωματικών αναδεικνύει τον αντιφατικό χαρακτήρα και το ποικίλο κοινωνικό υλικό που συνήργησε στη στρατιωτική επέμβαση του 1909. Η προέλευση και τα κίνητρα των δυσσχετισμένων ήταν ποικίλα: Νεότεροι αξιωματικοί που υιοθετούσαν ένα εκσυγχρονιστικό πρόταγμα για τον στρατό και το κράτος, το οποίο υστερούσε οργανωτικά και τεχνικά και δεν ήταν σε θέση να

---

10 Πάγκαλος, *Τα απομνημονεύματά μου*, τόμος Α', σ. 52.

παρακολουθήσει τις εξελίξεις στο βαλκανικό και στο ευρωπαϊκό πλαίσιο. Επίσης, κατώτερα στοιχεία στη στρατιωτική ιεραρχία ή ευρύτερα στην κοινωνική δομή που αναζητούσαν μια παράπλευρη έστω κοινωνική κινητικότητα η οποία δεν ήταν κατ' ανάγκη συμβατή με το εκσυγχρονιστικό πρόταγμα των άλλων. Παρά ταύτα, η παρουσία αυτού του «πληθειακού» στοιχείου ήταν κρίσιμη, ακριβώς διότι μπορούσε να δώσει την κρίσιμη μάζα σε μια κίνηση μεταρρυθμιστικών προθέσεων.

Οι υπαξιωματικοί συγκροτήθηκαν σε σύνδεσμο υπό την ηγεσία του υπολοχαγού Καραϊσκάκη, απόγονου του Γεώργιου Καραϊσκάκη. Ήταν ένδειξη της δύναμης των επωνύμων ως διακριτικών σημάτων σε μια κοινωνία η κουλτούρα της οποίας διατρέχεται κατά τα άλλα από εξισωτισμό. Σύμφωνα με τον Πάγκαλο, τότε, τον Μάιο του 1909, σημειώθηκε η εμφάνιση ενός συνδέσμου μακεδονομάχων αξιωματικών οι οποίοι συγκεντρώθηκαν στην οικία του ίλρχου Ζυμβρακάκη. Την πραγματοποίηση της συγκέντρωσης επιβεβαιώνει ο Μαζαράκης Αινιάν.¹¹

---

11 Μαζαράκης Αινιάν, *Απομνημονεύματα*, σ. 28.

Κατά τη συνάντηση αυτή, όπως εξήγησε στον Πάγκαλο ο λοχαγός Γουβέλνς, οι μακεδονομάχοι επιδίωκαν τον σχηματισμό κυβέρνησης από την υπάρχουσα βουλή. Η κυβέρνηση αυτή θα ενεργούσε υπό την «ψυχολογική βία» του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Το κρίσιμο στοιχείο στην περίπτωση αυτή ήταν ότι, προφανώς, οι μακεδονομάχοι απέβλεπαν στην προώθηση ενός περιορισμένου πολιτικού προγράμματος το οποίο θα επέβαλλαν εκμεταλλευόμενοι τον ψυχολογικό αντίκτυπο της στρατιωτικής επέμβασης. Ο Πάγκαλος διαπίστωνε ότι υπήρχε διαφωνία μεταξύ της ομάδας των μακεδονομάχων και αυτής των κατώτερων αξιωματικών τόσο για τη χρήση βίας όσο και για την ανάθεση της διακυβέρνησης στον Βενιζέλο.¹²

Εκτός από τις εξωτερικές εξελίξεις, η οικονομική κατάσταση είχε χειροτερεύσει το 1908. Αυτό οφειλόταν στην υπερπαραγωγή σταφίδας και σε κρίσεις που είχαν εκδηλωθεί στην Αίγυπτο και στην Αμερική. Συνεπεία αυτού, υπήρξε μείωση των δημόσιων εσόδων και προβλήματα στο εμπόριο και στην πα-

---

12 Πάγκαλος, *Τα απομνημονεύματά μου*, τόμος Α', σσ. 53-54.

ραγωγή. Η πτώση των εσόδων ήταν φανερή στην εξέλιξη των λογαριασμών που ενδιέφεραν τον Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο: είχε σημειωθεί απώλεια 600.000 δραχμών από τα μονοπώλια και 2.000.000 δραχμών από το τελωνείο του Πειραιά. Η υστέρηση των εσόδων σε σχέση με τις δαπάνες υπολογιζόταν μεταξύ τριών και τεσσάρων εκατομμυρίων ενώ το συνολικό έλλειμμα ανερχόταν σε 10 εκατομμύρια. Η σύναψη δανείου δεν ήταν ευχερής. Η τάση των δημόσιων οικονομικών γενικότερα έδειχνε ότι ετίθετο σε κίνδυνο η σταθεροποίησή τους, που είχε επιτευχθεί λόγω της επιβολής του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου το 1898. Έτσι το 1903 τα έσοδα είχαν ανέλθει σε 114.834.344 και οι δαπάνες σε 116.251.379 δραχμές. Το 1904 το έλλειμμα ήταν ελάχιστο, καθώς τα έσοδα ήταν 115.919.500 και οι δαπάνες 116.144.795 δραχμές. Το 1905 η δημοσιονομική χρήση ήταν πλεονασματική, με έσοδα 122.438.164 και δαπάνες 116.337.102 δραχμές, όπως και το 1906, με έσοδα 126.044.198 και δαπάνες 121.583.752 δραχμές. Το 1907 το πλεόνασμα ήταν ελάχιστο, με έσοδα 128.307.087 και δαπάνες 128.285.051 δραχμών. Αυξημένο ήταν και

το συνολικό δημόσιο χρέος κατά 28 εκατομμύρια φράγκα.¹³

Με την έλευση του 1909 οι δυσκολίες στην εξωτερική πολιτική και στην οικονομία ανάγονταν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Έτσι, ένα συντηρητικό φύλλο όπως το *Εμπρός* σημείωνε: «Δύναται τις να εἶπῃ ὅτι ἡ μεταβολή αὐτὴ δὲν πλλοίωσε μόνον τὴν μορφήν τῆς Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας ἀλλ' ἤνοιξε νέον στάδιον ἐνεργείας εἰς ὁλόκληρον τὴν Ανατολήν [...]. Ἀλλ' ἡ ἀνάγκη ἐπιβάλλει τὴν σύμπνοιαν καὶ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἐνώσιν τῶν διαφόρων φυλῶν τῆς Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας». Ακολουθούσε ὅμως κριτική. Ἡ ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων εἶχε θεωρηθεῖ ὅτι οδήγησε σε τόσο μεγάλη βελτίωση τῆς κατάστασης στὴ Μακεδονία ὥστε να παραλειφθεῖ πλέον κάθε δράση ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων, με ἀποτέλεσμα να ἀνακτήσουν οἱ Βούλγαροι τὸ ἔδαφος που εἶχαν ἀπολέσει.

«Καθ' ὅλον τὸ ἔτος τούτον ἡ ἐν Ἑλλάδι κατάστα-

---

13 Σερ Francis Elliot (βρετανική πρεσβεία Αθηνών) πρὸς σερ Edward Grey (υπουργό Εξωτερικῶν): Επίσια ἀναφορά 1908, 30 Ἀπριλίου 1909, FO 371/678.

σις κατ' ουδέν άλλαξεν ούτε ελήφθησαν μέτρα προς βελτίωσίν της. Η κακοδιοίκσις εξακολουθεί σταθερώ τω βήματι τον δρόμον της, η δε οργάνωσις και συμπλήρωσις του στρατού, ήτις θεωρείται ως ο κυριώτερος σκοπός της ενεργείας πάσης δραστηριότητος κυβερνήσεως δεν επαρουσίασε αισθητά σημεία προόδου. Αλλ' υπάρχει πιθανότης ότι, κατά το ερχόμενο έτος, μέτρα τινά εξαγγελθέντα δειλώς θα επιτύχουσιν την διαρρύθμισιν ταύτην ομαλωτέραν και ότι οι Έλληνες οίτινες αναμένουν και ατενίζουν από τοσούτου εις ημέρας καλλιτέρας θα ίδουν τέλος πάντων κατά το έτος τούτο πραγματοποιουμένας τας ελπίδας των».¹⁴

---

14 «Επιθεώρησις του 1908», *Εμπρός*, 1 Ιανουάριου 1909.